

İki Tarafın Görüş Açılımlarından Arap-Türk Münâsebetleri, Editörler:
Ekmeleddin İhsanoğlu - Muhammed Safiuddin Abu'l-izz. İstanbul 1993.

İstanbul'da bulunan İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) ile Kahire'de bulunan Arap Birliği Araştırma ve İnceleme Enstitüsü'nün ortak çalışmasıyla hazırlanan *"el Alâkâtu'l-Arabiyye't-Turkiyye Mine'l-Manzüreyni'l-Arabî ve 't-Turki"* (İki Tarafın Görüş Açılımlarından Arap - Türk Münasebetleri) adlı eser (1991-1993), karşılaştırmalı bir bakış açısıyla, Türk ve Arap araştırmacıların konu üzerindeki görüşlerini sergilemektedir. Arapça yayınlanan eserde, Türk -Arap ilişkileri, sekiz ana nokta etrafında ele alınmaktadır. Bunlar, 1. Türkler ve Araplar Arasındaki İlk Tanışma, 2. Türklerin Arap Dünyasının Müdafasındaki Yeri, 3. Osmanlı Birliği Altında Araplar, 4. Arapların Osmanlı Devleti'nden Ayrılışı, 5. İki Dünya Savaşı Arasında Türk-Arap İlişkileri, 6. Arap Milliyetçiliğinin Yayılma Merhalesinde Türk-Arap İlişkileri, 7. Türkiye ve Arap İsrail Anlaşmazlığı, 8. Çağdaş Siyasi ve Ekonomik Gelişmelerin Işığında Türk-Arap Yakınlaşması'dır. Arap araştırmacıların görüşlerini yansıtan birinci ciltte *"et-Teârufu'l-Evel Beyne'l-Arab ve 't-Turk"* (Türkler ve Araplar Arasındaki İlk Tanışma) başlıklı ilk bölüm, Saïd Abdu'l-Fettâh Aşûr tarafından yazılmıştır. Burada, Türklerin İslamiyete girişleri, Abbasi halifeliğinde Türklerin oynadıkları rol üzerinde durulmaktadır. *"ed-Devru't-Turki Fi'd-Difa'i Ani'l-Vatani'l-Arabî"* (Arap Yurdunun Savunmasında Türklerin Rolü) başlıklı konu da, yine Saïd Abdu'l-Fettâh Aşûr tarafından kaleme alınmıştır. Burada, Türklerin, Haçlı tehlikesinin uzaklaştırılmasındaki büyük katkıları, Memlukler dönemi anlatılmakta, Türk ve Arap kültürlerinin karşılıklı etkileşimi ve dil, edebiyat ve dini bilimlerde Türk bilginlerinin katkıları üzerinde durulmaktadır.

"el-Arab Fi Zillî'r-Râbita'l-Osmâniyye" (Osmanlı Birliği Altında Araplar) adlı bölümün yazarı, Ahmed Abdurrahîm Mustafâ'dır. Bu bölümde, Osmanlıların Akdeniz'de İspanyollara, Hint Okyanusu'nda ise Portekizlilere karşı durarak Arapları bu tehlikelerden korumaları anlatılmaktadır. Ayrıca, Osmanlıların İspanya'da Hıristiyanların tehdidi altında bulunan Endülüs Müslümanlarına yardımları üzerinde durulmaktadır. Osmanlıların, Arap dünyasını Hıristiyan tehlikesinden korumak için verdiği uğraşlar anlatılmaktadır. Ayrıca, Osmanlıların ele geçirdikleri Arap topraklarında, İslami karakterinin korunmasında büyük özen gösterdikleri, hac farızasının yerine getirilmesini kolaylaştırmak için düzenlemeler yapmaları, Hicaz'daki kutsal yerlere giden yol boyunca su kuyuları inşa ettikleri, sultanların büyük camiler yapmakta adeta yarıştıkları vurgulanmaktadır. Bu bölümde üzerinde durulan bir diğer nokta da, Arap dünyasındaki kültürel ve ekonomik çöküşün sorumluluğunun, tek başına Osmanlılara yüklenemeyeceği, bunun çeşitli sebepleri olduğudur.

Dördüncü bölüm, Cemâl Zekeriyâ Kâsım tarafından yazılan, *"el-Hurûcu'l-Arabî Ani'd-Devleti'l-Osmâniyye"* (Arapların Osmanlı Devletinden Ayrılışı) başlıklı bölümdür. Bu bölümde, kendisini Osmanlı Devleti'ne en çok bağlı hisseden, onun bir parçası olarak kabul eden Arap unsurunu Osmanlı birliğinden ayrılmaya sevkeden etkenler üç ana başlık altında toplanmaktadır. Birincisi, "Yerel Ayrılmakçı Hareketler" dir. Özellikle 18.yy.ın sonunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleriyle savaşlarda aldığı yenilgilerin ve içine düştüğü zaafiyetin etkisiyle ortaya çıkan

bu hareketlerin, bilinen anlamda milliyetçi bir nitelik taşımadığı, liderlerinin, devletin zaafından istifade ederek, hâkim oldukları eyaletlerin kaynaklarını ele geçirmek düşüncesinden doğduğu vurgulanmaktadır. Bu hareketlerin bazıları, Arabistan'daki Vahhâbi hareketi gibi, din ve mezheb özelliği taşımaktadır.

İkinci etken, "Avrupa Sömürgeciliği" dir. Avrupa ülkeleri, kendilerine sömürge yaratmak gayesiyle 19.yy'da ve 20.yy. başlarında pekçok Arap eyaletini Osmanlı'dan ayırmak için büyük gayret sarfetmiş ve başarılı da olmuşlardır.

Üçüncü etken, "Türk ve Arap Milliyetçilikleri Arasındaki Mücadele" dir. 1909 yılında İttihat ve Terakki yanlılarının iküdara gelmesi ve Arap eyaletlerinde sert ve merkezietçi bir politika izlemeleri tepkiye yol açmıştır. Bu eyaletlerdeki Arap yöneticilerde, önce reform ve ademi merkezietçilik şeklinde gelişen düşünceler, gittikçe, Avrupalıların da etkisiyle, tam bağımsızlık fikrine dönüşmüştür.

Beşinci bölüm, "*el-Alâkâtu'l-Arabîyye't-Turkiyye Fimâ Beyne'l-Harbeyni'l-Alemîyyeteyn*" (İki Dünya Savaşı Arasında Arap Türk İlişkileri) başlığını taşımaktadır. Yünân Lebîb Rûzk tarafından kaleme alınan bu bölümde, Lozan Antlaşması ile Türkiye'den tamamen ayrılan Arap ülkelerinin bu duruma gösterdikleri tepki anlatılmaya çalışılmaktadır. Yaygın kanaatin aksine, bu ayrılmanın, Arap ülkelerinin tümünde memnuniyetle karşılanmadığı, Irak ve Mısır'da şaşkınlık yarattığı, bu durumun kolay kabullenilmediği vurgulanmaktadır.

Halifeliğin kaldırılmasının Arap dünyasındaki etkileri üzerinde de durulmaktadır. Ayrıca, anılan dönemde, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında yaşanan Musul, Hatay sorunu gibi sorunlar üzerinde durulmaktadır.

Altıncı bölüm, "*el-Alâkâtu'l-Arabîyye't-Turkiyye Fi Merhaleti'l-Meddi'l-Kavmiyyi'l-Arabi*" (Arap Milliyetçiliğinin Yayılması Aşamasında Arap -Türk İlişkileri) başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Abdulazîz Suleymân Navâr tarafından yazılmıştır. Burada, Türkiye'nin 1940'lı ve 50'li yıllarda Arap ülkeleriyle olan ilişkileri irdelenmeye çalışılmaktadır. Mısır'da işbaşına gelen Nâsır yönetimi, Süveyş Kanalı Meselesi, Bağdat Paku, Türkiye'nin Cezayir'deki bağımsızlık olayına karşı tutumu incelenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin müttefikler lehine izlediği tarafsızlık politikasının Arap ülkeleriyle ilişkilerine yansımaları ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, Irak'taki Alman yanlısı Reşîd Alî el-Keylânî hareketine Türkiye'nin karşı çıkması Irak'a İngilizlerle uyuşması için baskı yapması anlatılmaktadır. Bu arada, önemli bir olay, Arap Ülkeleri Birliği Örgütü'nün kurulmasıdır. Türkiye, örgütün kurulmasını memnunklukla karşılamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri, onların İskenderun üzerinde hak iddia etmeleri sebebiyle kötüdür. Mısır'la ilişkilerde bir belirsizlik hâkimdir. Suudi Arabistan, Yemen, Lübnan ile ilişkileri normaldir. Irak'la ise iyi ilişkiler içindedir. Bağdat Paku'nun kurulması da bu bölümde değerlendirilmektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin batı yanlısı ve bölgeyi komünizm tehlikesine ve Sovyet yayılmacılığına karşı korumak politikası izlediği ve bölge ülkeleriyle ilişkilerini bu esasa göre şekillendirdiği görülmektedir.

Yedinci bölüm, "*Turkiyâ ve's-Sirau'l-Arabîyyi'l-İsrâîli*" (Türkiye ve Arap İsrail Mücadelesi) başlığını taşımaktadır. Abdu'l-Vahhâb Bekr tarafından hazırlanan bu çalışmada, İsrail Devleti'nin kurulması ardından Ortadoğu'da gelişen olaylarda Türkiye'nin tutumu ve bunun Arap ülkeleriyle ilişkilerine etkisi ele alınmaya çalışılmaktadır. Burada, Türkiye'nin Arap ülke-

riyle ilişkilerini, bu dünyası ile ilişkileri esasından hareketle düzenlediği vurgulanmaktadır. Ayrıca, 1950'li yıllarda kurulan Bağdat Paku ele alınmaktadır. Bağdat Paku'nun hedeflediği amaçları gerçekleştirmediği, tam tersine Arap dünyasında nasıyonel sosyalist akımları güçlendirdiği belirtilmektedir. 1964 yılından sonra ise, Türkiye'nin Kıbrıs sorununda destek aramak ve ekonomik sebeplerle Arap dünyasına yaklaştığı vurgulanmaktadır.

Sevizinci bölüm ise, *"et-Tekârubu'l-Arabiyyi't-Turki Fî Dav'i't-Tatavvurâti's-Siyâsiyye ve'l-İktisâdiyye'l-Muâsıra"* (Çağdaş Ekonomik ve Siyasi Gelişmeler Işığında Türk Arap Yakınlaşması) başlıklıdır. Nazlı Muavvad Ahmed tarafından kaleme alınan bu bölümde, 1980'lerden itibaren Türk dış politikasında Arap ülkeleriyle ilişkilerin önem kazanması üzerinde durulmaktadır. Bunun sebepleri arasında yazar, Türkiye'nin, Nato'nun güneydoğu kanadı olarak bölgede ağırlığının artması, 12 Eylül 1980'den sonra, insan hakları, demokrasi vb. konular dolayısıyla Avrupa ile ilişkilerinde pürüzler yaşanmasını göstermektedir. Türkiye'nin 1986'da İslam Konferansı Örgütü'ne tam üyeliği ve bu örgüt nezdinde oynadığı önemli rolden de bahsedilmektedir. 1980'li yıllarda buna paralel olarak özellikle ekonomik ilişkiler boyutunda gelişen Türk-Arap yakınlaşmasının, 1990 Ağustosunda patlak veren Körfez Krizi ve ardından yaşanan Körfez Savaşı ile büyük ölçüde yara aldığı vurgulanmaktadır.

Kitabın İkinci bölümünde ise, "Türk Bakış Açısından Arap Türk İlişkileri" ele alınmaya çalışılmaktadır. Burada ilk bölüm, *"et-Teârufu'l-Evvel Beyne'l-Arab ve'l-Etrâk - Mine'l-Bidaye ve Hatta Zuhûri'l-Osmaniyyîn"* (Araplarla Türkler Arasında İlk Tanışma - Başlangıçtan Osmanlıların Ortaya Çıkışına Kadar) başlıklıdır. Ramazan Şeşen'in katkılarıyla Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından kaleme alınan bu bölümde, Cahiliye, İslamiyet'in ilk dönemleri, Emeviler, Abbasiler, Buveyhiler, Zengi ve Memlukler döneminde Arap-Türk ilişkileri irdelenmektedir. Türklerin özellikle Abbasiler dönemi ve bu dönemden sonra İslam dünyasında üstlendikleri önemli rol anlatılmaya çalışılmaktadır. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından yazılan bu bölümde, başlangıçtan Osmanlıların doğuşuna kadar bu ilişkilerin gelişimi konu edilmektedir. Türk Arap ilişkilerinin İslamiyet'in doğuşundan önce başladığı, "Türk" kelimesinin, Cahiliye Çağı'ndan itibaren kullanıldığı belirtilmekte ve Arapça'nın, bu kelimenin kullanıldığı en eski dillerden olduğu vurgulanmaktadır. İhsanoğlu tarafından kaleme alınan bu bölüm, "İlk Temaslar", "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Zikredildiği Şekliyle Türkler", "Hz. Ömer Zamanından Emeviler Çağının Sonuna Kadar Türk Arap İlişkilerine Genel Bir Bakış" "Abbasiler ve Türkler", "Samarra ve Türkler", "İslam Aleminde Ortaya Çıkan İlk Türk Bilginler" "Halife Mu'tasım Çağından Buveyhilerin Ortaya Çıkışına Kadar Türklerin İslam Devletindeki Etkisi", "Mısır ve Şam Valileri", "Doğu Eyaletlerinde", "Buveyhiler Çağında Irak'ta Türkler", "Selçuklular ve Araplar", "Zengiler, Eyyübiler, ve Memlukler Çağında Araplar ve Türkler", "Eyyübiler ve Memlukler Çağında Arap Kültürü ve Türkler Üzerindeki Etkisi", başlıklı altbölümlerden oluşmaktadır.

İkinci bölüm ise, *"el-Arab Fî Zilli'r-Râbita'l-Osmâniyye"* (Osmanlı Birliği Altında Araplar) başlığını taşımaktadır. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından yazılan bu bölümde, Osmanlıların Arap dünyasında, sömürgeci batılılara karşı üstlendikleri koruyucu rol anlatılmaktadır. Osmanlıların Arap dünyasında yönetimi Arapların değil, başka unsurların elinden aldıkları da vurgulanmaktadır. Kuzey Afrika gibi bazı yerlerde ise, halkın Portekiz ve İspanyolların saldırılarından korunmak için kendi isteğiyle Osmanlı yönetimini tercih ettiği, ve bu bölgelerde birçok konuda yöre halkına söz hakkı verildiği belirtilmektedir. Osmanlı'nın dini bir devlet ol-

duğu ve fetihlerini İslam dini adına yaptığı, Arapların da, Osmanlı sultanını Müslümanların halifesi olarak benimsedikleri anlatılmaktadır. Napolyon'un Mısır seferine de değinilmekte, ve bunun oradaki halk tarafından tepkiyle karşılandığı, halkın Osmanlı Sultanına olan bağlılığını kaybetmediği vurgulanmaktadır. Çalışmada, 19.yy ve 20.yy. başındaki dönemde Türk Arap ilişkileri de ele alınmakta, Osmanlı Devleti'ndeki ıslahat hareketlerinden Arap vilayetlerinin de nasibini aldığı, Osmanlıların bu vilayetlerin de gelişmesi, yenileşmesi için elinden geleni yaptığı vurgulanmaktadır. Çalışmada, Türk Arap ilişkilerinin kültürel ve medeniyet boyutları da ele alınmaktadır. Mısır'ın fethinden sonra, bir bilim merkezi olması hasebiyle pek çok Türk'ün Kahire'ye giderek bilim tahsil ettiği, aynı şekilde birçok Arapın da İstanbul'da öğrenim gördüğü belirtilmektedir. Ezh'er'in Osmanlılar döneminde de, önemli rolünü sürdürdüğü, ayrıca Arap vilayetlerinde Osmanlıların eğitime büyük önem verdikleri, birçok okullar açtukları vurgulanmaktadır.

Üçüncü bölüm ise, Mim Kemal Öke tarafından kaleme alınmıştır. "*el-Hurüc'l-Arabî Ani'd-Devle'l-Osmâniyye*" (*Arapların Osmanlı Devletinden Ayrılışı*) başlıklı bu bölümde, 19. yy. ve 20.yy. başlarında gerçekleşen, Arap ülkelerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılma süreci ele alınmaktadır. Bağımsızlığı amaçlayan gizli Arap cemiyetlerinin faaliyetleri, Sultan II. Abdülhamid'in İslam birliği siyaseti, daha sonra iktidara gelen İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği merkeziyetçi ve sert politika anlatılmaktadır.

İsmail Soysal tarafından hazırlanan dördüncü bölüm ise, iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde Türk-Arap ilişkilerini ele almaktadır. Burada, Atatürk devrimlerinin ve hilafetin kaldırılmasının Arap dünyasındaki etkileri, Hatay ve Musul sorunları ele alınmaktadır. Ayrıca, 1925-1939 arasında Türk Mısır ilişkilerinin durumu, ve o dönemdeki Türk-İrak dostluk ilişkileri ve 1937 Sâdâbâd Paktı konuları hakkında bilgi verilmektedir.

Fahir Armaoğlu tarafından yazılan beşinci bölüm ise, "*el-Alâkâtu't-Turkiyye'l-Arabiyye Fî Merhaleti'l-Meddi'l-Kavmiyyi'l-Arabî 1945-1970*" (*Arap Milliyetçiliğinin Gelişme Aşamasında Türk Arap İlişkileri 1945-1970*) başlığını taşımaktadır. Burada, cumhuriyetin ilk yıllarında, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalan kötü hatıraların etkisiyle ilişkilerde bir kurgınlık olduğu belirtilmektedir. Daha sonra, Türkiye'nin Nato ittifakına girişı, Arap ülkeleriyle ilişkilerini de bu esasa göre düzenlemesi, dolayısıyla Arap dünyasıyla farklı görüşler savunması, Demokrat Parti iktidarının izlediği Ortadoğu politikası, Mısır'da 23 Temmuz 1952 İhtilali ve Türkiye'nin buna karşı tutumu, 1957 yılında Suriye ile yaşanan kriz, bu bölümde ele alınmaktadır.

Yine Fahir Armaoğlu tarafından kaleme alınan, "*Türkiyâ ve's-Sira'u'l-Arabiyyi'l-İsrailî*" (*Türkiye ve Arap-İsrail Mücadelesi*) başlıklı bölümde ise, Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanınmasıyla başlayan gelişmeler ve bunun Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerine etkisi, Türkiye'nin, İsrail'in de Bağdat Paktı'na girmesi yönündeki isteği değerlendirilmektedir.

Yedinci bölüm ise "*el-Alâkâtu't-Turkiyye'l-Arabiyye Fî Dav'i't-Tatavvurâti's-Siyâsiyye 1970-1990*" (*Çağdaş Siyasi Gelişmeler Işığında Türk Arap İlişkileri 1970-1990*) başlıktır ve İsmail Soysal tarafından kaleme alınmıştır. 1970'lerin başından itibaren, Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerindeki gözle görüldü gelişmeler bu bölümde değerlendirilmektedir. Bu gelişmelerin faktörleri olarak ise, Türkiye'nin 1969'dan itibaren İslam Konferansı bünyesinde üstlendiği rol,

Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmesi, 1980'lerde Mısır İsrail barışıyla gerginliğin azalması üzerinde durulmaktadır.

Sekizinci Bölüm ise, "*el-Alâkâtu'l-İktisâdiyye ve't-Ticâriyye ve'l-Maliyye Beyn Turkiya ve'l-Aktaru'l-Arabiyye Fî'l-Mâzi'l-Karîb ve't-Tevekkûâtu'l-Mustakbeliyye*" (Türkiye İle Arap Ülkeleri Arasında Yakın Geçmişteki Ekonomik, Ticari ve Mali İlişkiler ve Gelecekteki Beklentiler) başlıklıdır. Selim İlkin tarafından hazırlanan bu bölümde, 1970'lerden itibaren Türkiye'nin ilişkilerinde Arap ülkelerinin artan payı ele alınmaktadır. Geleceğe ilişkin olarak da, Türkiye'nin Avrupa ile Arap ülkeleri arasındaki köprü konumunu sürdürmesinin yararları üzerinde durulmaktadır.

Kitapta yazıları yer alan Arap ve Türk araştırmacılar, Türk-Arap ilişkilerinin başlangıçtan itibaren tarihi temellerinden hareketle, bu ilişkilerin günümüze kadar geçirdiği evreleri ele almışlar ve değerlendirmişler, bu ilişkilerin geleceğine ait öngörülerini de ortaya koymuşlardır. Gerek Türk, gerekse Arap araştırmacılar, tarihte Türklerin Arapları Hıristiyan dünyasının yayılmacılığına karşı koruma misyonunu başarıyla yerine getirdiklerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan yeni Arap devletleriyle genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, önceleri çeşitli nedenlerden dolayı yeterli düzeyde olmasa da, 1970'lerden itibaren hızla ekonomik, siyasi, kültürel alanda ilişkilerini geliştirdiklerini, ve Türkiye'nin Avrupa ile Arap dünyası arasındaki köprü konumunun da dikkate alındığında, bu ilişkilerin gelecek vadettiğini vurgulamışlardır. Eser, bu bahsettiğimiz yönleriyle önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

BEDRETTİN AYTAÇ

